

Taula (UIB)
núm. 39, 2005

ESTUDIS

ELS EFECTES DE LA SEPARACIÓ/DIVORCI EN ELS FILLS EN EDAT ADOLESCENT I LA PERCEPCIÓ ACTUAL DELS PROFESSIONALS

Isidre Blesa Vidal, Elena Deabecker Garcia De Castro, Neus Melià Sobrevias

RESUM: Aquest treball d'investigació està centrat en els efectes de la separació i el divorci sobre els fills en edat adolescent, tot analitzant quina és la percepció actual d'aquesta problemàtica entre els professionals que treballen amb dita població. L'article que es presenta a continuació és el resultat d'un estudi dut a terme per part de tres Treballadors Socials, alumnes del I Màster en Mediació Familiar, impartit per la UIB (2002-2004).

ABSTRACT: This investigation is an approach of the divorce effects on teenagers, trying to analyse also the perception that workers of this sector of the population have. The present work is the result of an study made for three Social Workers that were studying the first Master in Family Mediation imparted by the UIB (2002-2004).

Presentació

*«La manera en què s'etiqueta un dilema humà, pot cristal·litzar un problema i fer-lo crònic».*¹

*«Si los hombres definen ciertas situaciones como reales, se vuelven reales en sus consecuencias».*²

Fonamentació

Hem triat aquestes frases perquè les hem trobat representatives en el seu contingut en tant que ens varen permetre expressar el que buscàvem amb la realització d'aquest treball d'investigació. Totes elles ens remetent a través d'un fil conductor a la importància i influència de l'observador sobre el fet observat.

Nosaltres no hem volgut deixar de banda aquest fet en l'estudi de la percepció que dels processos de separació i divorci tenen els professionals que treballen amb adolescents.

Així, vàrem voler conèixer quina era la seva percepció, guiats de manera transversal per la hipòtesi que afirma, com anomenà molt bé Thomas (1966), «la manera en què aquests professionals percebin aquestes situacions determinarà les seves actuacions, podent etiquetar i cronificar un problema o remuntar-lo i ajudar els joves o la societat a

¹ HALEY (1976).

² THOMAS (1966) citat a GAMELLA (1997).

créixer com a individus lliures»; dit d'una altra manera, així com percebin la realitat, la faran tornar real quant a les seves conseqüències.

A vegades, quan les nostres teories vers els conflictes resulten insuficients per a poder explicar la nostra dificultat en resoldre'ls, atribuïm en general la culpa d'aquesta insuficiència no a la nostra teoria, sinó a la personalitat dels participants en el conflicte (són massa rígids, resistents, caparruts, controladors, seductors...), al problema (és que la nostra cultura i valors són així...) o als dos.³

Però una de les hipòtesis que alhora vàrem elaborar per afrontar aquesta investigació, és que les percepcions que aquests professionals es fan dels processos de separació i divorci tampoc no són «asèptiques» respecte del context cultural i social que ens envolta, ni del seu propi imaginari social d'aquests fenòmens.

Gràcies a una sèrie de 10 entrevistes realitzades a professionals d'aquest àmbit, pensem fer-nos una idea de quina és aquesta percepció dels divorcis i separacions, quin és el grau de coneixença dels tractaments que poden tenir aquestes situacions, i els valors i creences en què es fonamenten aquests tractaments (per exemple el judicial). Això ens servirà per a valorar com de preparada, madura, de lluny o a prop es troba la nostra societat de l'acceptació de la Mediació Familiar, posat que aquesta es fonamenta també en uns valors i una filosofia concretes.

També esperam que amb les aportacions dels professionals d'aquest camp podrem realitzar un tall per a recollir els significats més profunds que en aquests moments solen donar les persones a aquests processos, de quin model explicatiu venim i quin és el plantejament o bases filosòfiques en què ens hauriem d'anar adaptant per a facilitar l'assentament de la Mediació Familiar com a model d'afrontació de la separació i divorci.

A aquests efectes, feim una breu acotació de quins són els valors i la filosofia en què es fonamenta la Mediació Familiar.

Aproximació a la filosofia de la mediació

Aquest subapartat és un esforç per a aconseguir realitzar una descripció del que pensam són els principis o la filosofia de la mediació familiar, cosa diferent del que seria una descripció pura del procés de mediació. Esperem haver-nos encaminat en aquest sentit, i superar una simple descripció.

Partiríem de l'acceptació i reconeixement que la *realitat* pot variar, créixer i *canviar*. Tot el contrari es podria pensar dels valors de base que guien afirmacions del tipus «fins que la mort ens separi». En aquests tipus d'expressions rituals de la societat, trobam indicis de les bases simbòliques o valors que guien un pensament moldejat pels *cànons*, els quals és evident que varien, i que poden entrar en crisi.

La mediació familiar es basa en part en aquest *principi del canvi*, on les reestructuracions familiars entorn d'aquests faran que les famílies se'n puguin beneficiar o bé estancar i cronificar en el conflicte. Alhora la mediació se'n fa càrrec de la *conducció* d'aquests conflictes, intentant guiar i reformular les atribucions de significat que es donen pel fet cultural i que tant dolor poden arribar a provocar.

La nostra realitat cultural vers els conflictes derivats de la separació i divorci fan que el sistema legal, a través dels advocats, sigui habitualment la primera porta d'entrada

³ Cobb, citada a SUARES (1996).

per a la seva resolució. Sabem que el procediment contenciós no és el més adient per afrontar disputes de base relacional.

La mediació familiar, al contrari que *l'àmbit judicial*, actua com a *agent preventiu* pel que fa a la miriada de possibles disputes i *escalades* legals en processos de separació. També s'actua alhora a nivell preventiu sobre potencials *problemes psicosocials* que poden patir els fills de les parelles separades o en el procés de separació.

Com exemple d'això, podem observar en la població de parelles que es separen o divorcien de forma contenciosa grans indicis dels *Síndromes d'Alienació Parental* (SAP), descrit com l'aparició de signes de rebuig més o menys intensos dels fills cap a un dels progenitors després d'una ruptura conflictiva.

Quan aquest SAP entra en contacte amb el sistema legal es converteix en una síndrome jurídic-familiar en la qual els advocats i els jutges adquireixen responsabilitat en la seva continuïtat.

La mediació familiar és sensible a aquestes situacions, tornant-se un mètode eficaç quan el rebuig és lleu o moderat. Aquest SAP tendeix a cronificar-se quan rep únicament un abordatge jurídic, pel que la *relació entre la mediació i el sistema legal* és imprescindible per arribar a resultats satisfactoris (Bolaños).

La mediació es pot entendre també com un *augment de la consciència de la responsabilitat* que tenen els pares cap als seus fills. La mediació tracta de reduir la permeabilitat del conflicte entre els rols conjugals i els parentals, augmentant la concepció de la *paternitat responsable*. Així direm que desenvolupa un sentit de responsabilitat. És un fet constatat que mitjançant la mediació es retorna als pares o a la parella la possibilitat de gestionar els seus propis acords. Els jutges més conscients de les problemàtiques familiars que suposen de vegades les separacions, han arribat a dir a les parelles, en to cínic, que «era una greu irresponsabilitat per part dels pares deixar en mans d'un jutge que no els coneix de res la responsabilitat de decidir com seria la seva pròpia vida i la dels seus fills d'aquell moment en endavant». Podem observar com en aquest sentit es fa una passa *de la moral*, que remet a la llei i a l'organització social en que les persones es desenvolupen, *a l'ètica* —el que Foucault anomena la pràctica de si— fent del subjecte un actor amb plenes facultats.

Els jutges no coneixen qui jutgen, els advocats recorren a pràctiques farfalloses en benefici propi i dels seus clients, els recursos són cada cop més escassos i la demora judicial es torna una manifestació paradoxal d'injustícia. L'*encriptament* i el llenguatge «enfangat» dels codis transforma els procediments judicials en quelcom completament incomprensible per als «legos», que en som quasi tots.

Sense voler-ho, els tribunals s'han convertit en la manifestació d'un ordre destructiu que no comprenem, però dels efectes del qual no ens podem evadir. Si més no, la Mediació Familiar, precisament fora de l'àmbit judicial, es converteix en una pràctica instituent, en una *crítica radical* d'aquest estat de la situació que tendeix a imposar-se'ns com quelcom totalitzador.

La mediació familiar té també una funció *integradora* i *enfortidora* de les capacitats dels éssers humans per a resoldre conflictes. En aquest exercici es té confiança en les capacitats de les persones per fer-se càrrec de les seves situacions. De fet, la mediació fonamenta i restableix la *capacitat negociadora* de les persones que es troben en conflicte. Aquesta actuació realitzada per les persones en conflicte i que esdevé positiva per a les seves vides, resulta un *aprenentatge o deuteroprenentatge* que els reforça com individus en la creença que són i seran capaços en un futur de resoldre altres dificultats que se'ls presentin sense necessitat d'un mediador ni jutge. En aquest sentit

és un *treball amb projecció de futur*, ja que assenta les bases per a resoldre les situacions futures esdevingudes del natural canvi en les necessitats dels fills pel pas del temps.

La societat ha «evolucionat» donant resposta a les situacions de separacions i divorcis. Així i tot, hi ha una cura extrema pels *aspectes formals* (béns, repartiments, convenis...) però no pels aspectes que de fet van possibilitar que s'unís la parella: l'*afecte* i l'*amor*. Notem que en l'actualitat aquests temes són desatesos quasi completament, quan molts són els cops en què aquests mateixos punts són els que impossibiliten arribar a acords, perquè esdevenen en sentiments molts cops oposats.

Són precisament aquests casos, a vegades els més virulents, aquells en què els pares surten més dolguts i els fills pitjor parats, els que més necessiten una oportunitat per a la mediació. Aquests casos són també els més difícils: acompanyar una parella en la recerca del camí de tornada cap a la llum, entre les restes de doloroses batalles, i afrontant els riscos que això suposa resulten ser experiències de les més intenses que pot viure un mediador en la seva activitat.

La mediació familiar és coneixedora d'aquests mecanismes que impossibiliten les persones i les enquisten dins una perpètua relació disfuncional.

Tant la *neutralitat* com la *voluntarietat* de què gaudeix la mediació familiar, es poden considerar també com a principis que es fonamenten en uns valors determinats, com per exemple el fet de *no jutjar* les persones que presenten dificultats. Sabem per experiència que no resulta benèfic pel seu propi procés. La voluntarietat ens remet de manera constant a valors com la *llibertat* que tenen les persones de fer el que vulguin amb les seves vides. Així mateix remet també a la *responsabilitat* sobre si mateix que gaudeixen les persones, com també la que tenen sobre els seus fills. Podem concloure dient, en aquest sentit, que el *protagonisme de les parts* és quelcom que perdura com a base de tot el procés.

Breu apunt de l'ambient social

Citant Castells (1993) a mode d'exemple, veiem com la brusca irrupció de l'onada de separacions matrimonials i divorcis en la nostra societat a partir, aproximadament, de la dècada dels setanta, va provocar un desconcert gran a les llars, com també un grau d'indefensió per part de la majoria dels fills i de molts de pares, en quedar en desavantatge després de la ruptura del vincle conjugal. L'increment de les separacions i dels divorcis fa que les prediccions futures, almenys a curt termini, no siguin massa bones.

Cada vegada hi ha més llars monoparentals, i encara que sembla que els espanyols seran cada vegada més individualistes, es diria que no saben viure tot sols: Espanya té el menor percentatge de llars individuals de tota la Comunitat Europea, per davall de Portugal i d'Irlanda i molt allunyada de Dinamarca o Alemanya.

A Espanya, des de 1981 el nombre de separacions segueix essent més gran que no el de divorcis. Malgrat a Espanya aquestes xifres no siguin igual d'escandaloses que als Estats Units o a la Gran Bretanya, sí que repercuteixen directament en els infants de la mateixa manera, és per això que hem decidit centrar-nos en els fills i filles de les parelles separades, i en quina és l'atenció que poden rebre potencialment dels professionals que amb ells treballen.

Marc teòric

En aquest treball volíem centrar-nos en els efectes de la separació i el divorci en els fills adolescents per després poder determinar quin era el grau de coneixement o percepció d'aquests processos per part dels professionals. Per això vàrem realitzar una exhaustiva recerca documental, essent els principals punts teòrics desenvolupats i els principals autors citats els que segueixen:

- L'adolescència. (Erikson, 1968), (Palacios, 1990).
- El concepte de família. (Minuchin, 1985), (Castells, 1993).
- Maternitat i paternitat. (Davies i Cummings, 1994).
- La família tradicional actual. (Castells, 1993).
- Divorci i separació. Separació a occident. El divorci com a fet cada cop més comú. (Giddens, 1999), (Castells, 1993), (Barbagli, 1990).
- El divorci com a procés. (Cimadoro, 1982).
- El divorci constructiu. (Díaz, 1986).
- Com explicar-ho als infants. (Wallerstein, 1980).
- Els efectes immediats de la separació en els propis pares. Canvis emocionals. Canvis estructurals. Relacions agressives dels infants. (Castells, 1993).
- Les noves parelles. La desqualificació del pare absent. (Daly, Wilson, 1996).
- Efectes immediats de la separació en els fills. Sensacions. Fora de casa. (Castells, 1993).
- Conflictes de lleialtats. (Castells, 1993).
- Respostes segons l'edat. Infants de 0 a 3 anys. Infants de 3 a 5 anys. Infants de 6 a 8 anys. Infants de 9 a 12 anys. Adolescents de 13 a 18 anys. (Castells, 1993), (Gardner, 1978).
- Diferències importants segons el sexe. (Hetherington, 1991).
- Canvis relacionals familiars post separació. El guanyador. (Castells, 1993).
- Abandonament de les funcions parentals. (Castells, 1993).
- Nous rols dels fills. (Castells, 1993).
- Relacions amb la família extensa. (Castells, 1993).
- El règim de visites. L'establiment de les visites. El progenitor sense la custòdia. (Hetherington, 1991), (Umberson, Williams 1993), (Bray, Berger, Touch, Boethel, 1993).
- Tipus de pares visitants. (Castells, 1993).
- Els infants i l'escola. Augment o disminució del rendiment escolar. (Castells, 1993).
- Factors importants per tenir bons resultats. Les relacions pares i fills. (Castells, 1993).
- El suport de l'entorn. (Castells, 1993).
- Nins que no accepten la separació. (Castells, 1993).
- Conseqüències a llarg termini. A l'any i mig. Als cinc anys. Als deu anys. (Wallerstein, 1980), (Castells, 1993).

Investigació i mètode

En el primer any de la Investigació (2002-2003), vàrem consultar una extensa bibliografia en relació a les separacions i divorcis centrada especialment en l'adolescència i els efectes tant psicològics com emocionals o estructurals damunt pares i fills.

Una vegada preparat el cos teòric-hipotètic resultat d'una compilació de diversos autors experts en el tema, decidirem comparar-ho, sempre dins les nostres possibilitats, amb la realitat d'un grup de 10 nins de Mallorca provinents d'un contexte educatiu, elaborant una entrevista semiestructurada que tractava àrees importants extretes dels estudis dels autors esmentats.

En el segon any de la Investigació (2003-2004), vàrem centrar el focus d'aquesta en una mostra representativa del grup de professionals que estan en contacte diari amb adolescents en el seu lloc de feina per tal de conèixer la seva opinió vers la separació i divorci, tot captant la percepció que tenen dels possibles factors de risc, com fan la seva detecció i quina tipologia d'actuacions posen en moviment en aquests casos. D'igual manera vàrem intentar esbrinar quin és el coneixement que actualment es té de la mediació en aquests àmbits.

La mostra de professionals que hem seleccionat pertanyen a:

- L'àmbit educatiu: mestres, tutors, orientadors, treballadors socials... ja que l'escola o l'institut és un lloc a on els al·lots acudeixen diàriament, motiu pel qual hipotetitzem que poden crear relacions més fortes i quotidianes i a on es poden detectar símptomes fruit dels canvis en el dia a dia.

- L'àmbit del lleure, on creiem que poden establir relacions més íntimes amb els professionals, donat que són relacions més d'igual a igual. Aquí inclouríem els educadors de medi obert o monitors de clubs d'esplai.

- Altres àmbits: professionals de la prevenció de drogodependències principalment psicòlegs.

En els dos anys de la investigació vàrem desenvolupar un cos teòric en el qual definíem els possibles problemes que poden presentar els fills de pares separats. Seguidament es varen fer entrevistes semi-estructurades tant als adolescents, el primer any, com als professionals el segon. El primer any ens dedicàrem a recollir informació de:

- Moment de la separació.
- Informació que es va manejar.
- Canvis estructurals que es produïren a la vida quotidiana.
- Canvis relacionals ocorreguts.
- Suport rebut.
- Possibles repercussions.
- Sentiments subjectius en el moment de la separació.
- Perspectiva actual.

Als professionals els hi vàrem demanar informació sobre:

- La percepció de la pròpia feina.
- La percepció de la separació i/o divorci.
- La percepció dels efectes del divorci sobre els fills adolescents.
- La percepció de la pròpia actuació.
- La percepció sobre la mediació.

Conclusions

És evident que amb la petita mostra que vàrem triar per a la nostra investigació no podem treure unes conclusions generalitzables a tota la població d'adolescents o a tota la comunitat de treballadors que hi fan feina.

Una vegada finalitzades les entrevistes, les transcrivíem i es comparaven per tal de trobar els punts comuns i els diferents segons les referències teòriques dels autors consultats i de les opinions donades pels adolescents, els primers atribuint efectes devastadors a la separació o divorci damunt els fills i els segons en molts casos en un elevat estat de confusió. En molts casos ens vàrem trobar amb al·lots adolescents que es sentien culpables de la situació que atravessaven els seus pares. Aquest és un fet que no s'aborda de cap manera des del context educatiu on vàrem realitzar les entrevistes.

Com a resultat de l'anàlisi de les entrevistes realitzades als professionals que actualment estan treballant en diferents contextos amb al·lots i al·lotes en edat adolescent, entre els quals s'hi troben fills de pares separats, podem concloure que:

— Les troballes fetes sustenten en molts de casos la manca per part dels professionals d'un model teòric-explicatiu integrador de les situacions que viuen els adolescents quan es produeix una separació dels pares. En la majoria dels casos s'entra en percepcions reduccionistes dels processos de separació, basades en explicacions lineals (causa-efecte), i d'altres basades en la idiosincràsia dels individus. Així, és d'esperar que les intervencions que es realitzen en conseqüència per part dels professionals es centrin en parar atenció al comportament dels menors moltes vegades sense tenir en compte la globalitat del procés de la crisi familiar per entendre-ho.

— Hi ha una manca de coneixement de la mediació per part dels professionals que treballen amb adolescents, essent moltes vegades professionals de la relació d'ajuda. Només un 30% d'aquesta mostra de professionals tenien un coneixement òptim del procés de mediació familiar.

— Quant a quin és l'escenari cultural actual respecte als processos de separació i divorci, trobem, basant-nos en les reflexions i argumentacions que ens varen donar els professionals, que hi ha un *canvi cultural* propici per a la inserció dels mediadors familiars a les Illes. Per contra, s'era conscient que vivim en un context cultural en què no es té el costum d'acudir a un professional d'ajuda, és més, hi ha un cert tabú a anar-hi.

— Un cop els vàrem explicar quines són les funcions que porten a terme els especialistes en mediació familiar, els professionals entrevistats ens varen manifestar un posicionament a favor de la seva posada en funcionament, tot argumentant que la seva pràctica pot resultar preventiva de malestars i agreujaments futurs en la salut psíquica familiar.

Bibliografia

- BARBAGLI, M. (1990): *Provando e riprovando. Matrimonio, famiglia e divorcio in Italia e in altri Paesi occidentali*. Bologna. Il Mulino.
- BOLAÑOS, I.: *Disolución de disputas legales en mediación familiar*. *Educació Social*, 8, 93-100.
- GAMELLA, JUAN F. (1997): *Historia de Julián*, Madrid, Editorial Popular.
- BRAY, J. H. i BERGER, S. H. (1993): *Development issues in stepfamilies research project: Family relationships and parent-child interactions*. *Journal of Family Psychology*, 7, 76-90.
- CASTELLS, P. (1993): *Separación y divorcio. Efectos psicológicos en los hijos*. Barcelona. Planeta.
- CIMADORO, M. S. (1982): *Evaluación y orientación del grupo familiar en proceso de divorcio. Algunas consideraciones teórico-prácticas*. *Revista de Terapia Familiar* nº 9. 138-140.
- DAVIES, P. T. i CUMMINGS, E. M. (1994): *Marital Conflict and child adjustment: An emotional security hypothesis*. *Psychological Bulletin*, 116, 387-411.
- DALY, M. i WILSON, M. I. (1996): *Violence against stepchildren*. *Current Directions in Psychological Science*, 5, 77-81.
- DIAZ C. M. (1985): *El ciclo del divorcio en la vida familiar*. En *Revista de Terapia Familiar* nº 15. 16-18.
- DIEZ, F. i TAPIA, G. (2000): *Herramientas para trabajar en mediación*. Barcelona, Paidós.
- HETHERINGTON (1991): *The role of individual differences in family relations in coping with divorce and remarriage*. En P. Cowan i E. M. Hetherington (Eds.). *Advances in family research: Vol. 2: Family Transitions*, pp. 165-194. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- MINUCHIN, S. (1985): *Calidoscopio familiar. Imágenes de violencia y curación*. Barcelona. Paidós.
- PALACIOS, A. J., MARCHERI A. i COLL, C. (1990): (Comp). *Desarrollo psicologico y educación I. Psicología Evolutiva*. Madrid. Alianza.
- SUARES, M. (1996): *Mediación y Conducción de disputas, comunicación y técnicas*. Buenos Aires, Paidós.
- UMBERSON, D. i WILLIAMS, C. L. (1993): *Divorced fathers: Parental role strain and psychological distress*. *Journal of Family Issues*, 14, 378-400.
- WALLERSTEIN, J. S. i KELLY J. B. (1980): *Surviving the break-up. How children and parents cope with divorce*. Nova York, Basic Books.